

HUSZTI PÉTER:

FAKULÓ MOZAIKOK

Az örökéző

Egy különleges „kicsoda-micsoda” játékok játszottunk egy téli estén egymástól messze eső foglalkozású, de egymás hivatása iránt lelkesen érdeklődő társaságban. Előzőleg egy zárkózott orvos-ismerősünket adtuk feladatul, s rengeteg kérdéssel, sok vakvágánnyal ugyan, de végül is elhangzott a doktor úr neve. Most rajtam volt a sor, én voltam a kérdező.

- Mi lenne, ha város lenne?
- London! Vagy Párizs!
- Mi lenne, ha hangszer lenne?
- Zongora! Csembaló! Nem, inkább zenekar!

Ha szín — sportos, elegáns skótkockás; ha hónap — április; ha játék — kaleidoszkóp; ha darab — legalább Pirandello; ha fesztivál — Avignon, Jean Vilar játéka; ha épület — a Notre Dame... Sok különös, rafinált választ kaptam, s a válaszokból több ember rajzolódott ki. Egy bölcs, egy hisztérikus, egy idősödő tanáros, egy száguldó ifjú, egy rutiné, egy újrakezdő, egy óvatos, egy robbanékony igazságkimondó, egy otthonülő pepecselő és egy világjáró, mindenütt otthonos. És lassan foglalkozások is körvonalazódtak. Tudtam már egy színházi mestert, egy nagyszerű színészt — szélsőséges szerepekkel, egy különös területen kutatót, egy sikeres filmrendezőt, egy profeszort, s egy-két választ mintha egy attasét, egy tolmácsot, egy nagykövetet is sejtetett volna.

— Ez csak a Várkonyi lehet! — böktém ki végül.

Tanárom volt. A színézmesterségre tanított. Pontosan úgy és annyira, amennyit ez a szó jelent. Négy év kötelező, de legalább tíz vagy talán húsz év is kell hozzá. Esetleg egy élet. Valószínűleg egy élet. Várkonyi tanár úr szerint igen. Erre is tanított Meg arra, hogy mindig figyeljünk egymásra, a világra, a darabra, a szerepre. És hogy gyorsak legyünk. Testben és lélekben, válaszokban és reagálásokban. Hisztérikusán, toporzékolva, fejhangon ordítva győltte a tunyaságot, a késést, a készületlenséget, a merevséget. Követhetetlenül rugalmas volt! (Megesett a forgatásokon, hogy éjjel átírta a másnapi jelenetet, más helyszínre, más szituációba, más szövegre, és reggel csodálkozva türelmetlenkedett, hogy mi ezt az új jelenetet nem ismerjük, a vadonatúj dialógust még nem fűjük.)

A főiskolán kísérleti osztálya voltunk. Mikor elkezdett minket tanítani, ő is megint mindent újra kezdett. Változtatni akart valamit a tanítási módszerén. Sztanyiszlavszkij rendszerét más módon, máshonnan megközeleltetni, Egressy, Hevesi, Ódry örökségét is továbbvinni — ez volt a vágya. Az alap, persze — gondolom — sohasem változott. A vesszőparipák megmaradtak: a teljes őszinteség, az igazság feltárása, a hazugság, a szentimentalizmus üldözése. Hibáinkat a főiskolán is, és hál'istennek azóta is kegyetlenül a fejünkhöz csapkodta.

— Fel kell kötnünk mindent — mondta az első órák egyikén —, a feladat megterhelő, a munka sűrített, a tempó gyorsított lesz. De hát színészek akarnak lenni! Igaz? Azért jöttek ide!

Igaz! Azért mentünk a főiskolára, ezért vagyunk itt ma is.

Egy teljes nyarat töltöttünk Jókaiival, a Fekete gyémántokkal. Előzőleg tavasszal izgatott készülődés, ruha-próbák, sminkpróbák. At- meg átbeszéltek a forgatókönyvet, rágtuk a mondatokat, faggattuk, kutattuk ezt a furcsa, titokzatos mérnököt, az ifjúságunkat visszahozó Berend Ivánt. Mit jelent nekünk ma, üzen-e valamit? Mit keres közöttünk? Többek között erre is választ kerestünk ezzel a filmmel. Mondani akartunk valamit a hivatás-szerelemről, a törhetetlenségről, a mindig újrakezdésről.

Majdnem hatvan napot forgattunk Salgótarjánban, Keszthelyen, a Tudományos Akadémia előadótermében, a Várban, a tőzsde nyüzsgésében, rekkenő hőségben a tárnokban, a csillék között, a kázinóban, dideregve éjszaka a bányatávon, robbantás füstjétől fuldokolva, dübörgő bányatűz többemeletes lángszlopától perzselve, műtermek levegőtlen reflektorfényében olvadozva, nehéz körülmények között. Mindez Várkonyi híres tempójával. Iszonyatos intenzitással dolgozott, fékezés, lassítás nélkül.

Egy nyár hosszú idő. Ha jó a hangulat, jól megy minden, esti, vacsora utáni beszélgetésekre is jut belőle, netezésre, ugratásra, játékokra és sztorikra.

Várkonyi Zoltán — a pihenés ritka perceliben — a barkácsműhelyében

A kakasokon neveltünk talán a legtöbbet. Székvölgy nagyhangú kakasain. Mert a Berend-házat az igazi faluban építették fel, az igazi hazak mellé, az élet sűrűjébe. Hát a kakasok persze kukorékolnak. Ők nem voltak tekintettel a filmezésre. Várkonyi pedig eredeti hangot akart használni, hogy előbb maradjon a beszéd. Egy-két napig csak morgott, viccelődött. Kakaslevesvel meg kaspörkölttel fenyegetőzött. De a harmadik nap hajnalán a kakasoknak menni kellett. A falu asszonyai hónak alatt egy-egy számúzott kakással elindultak a szomszéd falu felé, komákhoz, sógorokhoz, rokon tyúkokhoz.

Beszélgetni, közösen gondolkodni, néha fontos kérdésekről vitatkozni valószínűleg ilyen hosszú forgatás alatt az együtt végzett munka örömeiben, összefaragtságában, a szállodai szobák időtlenségében lehet igazán. És a tanár úrnak egy-két este, úgy érzem, nagy kedve volt emlékezni, jólesett mesélni: Ódryról, a Művész Színházról, sikerekről, bukásokról, szerelmekről, árulásokról, a régi Nemzetiről, hajnali gőzfürdőzésekről, pályatársokról, akikkel együtt indult, izzó fiatalságról, illegitimitásról, rendezésről, színészekről, egy gazdag élet, sűrű pálya — aprónak tűnő, de nekünk, tanítványoknak — sokat jelentő, útbaigazító, gondolkodásra késztető pillanatairól. Remélem, csinál egyszer azokról az évekről is egy filmet. Azokról az emberekről, azokról az öltözőkről, azokról az előadásokról!

Kialudtak a jupiterlámpák, összepakolták a kellékeket, feldarabolták a díszleteket, leltárba vettek, lepecsételték, lezártak mindent. Vége. Az a nyár is kezd fakulni. Öltözők sarkában élesztgetjük. Morzsánként rakosgatjuk össze. Jó emlékezni! Jó volt egy kicsit újra diáknak, felnőttnek, Várkonyi-növendéknek lenni.

A taláros úr

Illés Endre komédiájának, a Törtetőknek sikerszagú olvasópróbája volt. Két korosztály és talán három generáció ült a hatalmas asztal körül, de a szikrázó történet lebilincselte mindannyiunkat. Valami zavar mégis tükröződhetett az arcokon, mert az író, a felolvasás után, kölcsönös bókók és felszínes udvariaskodások helyett felidézte a játék születésének körülményeit. Egy letűnt kor rajzolódt ki az „életrajz” képeiből, a második világháború előtti évek. Nem mintha az asztalt körülülők közül bárki is azt gondolta volna, hogy a telefonlehallgatások, feljelentések, hazugságok, besúgások akármilyen korhoz is köthetnének, mégis leesett állal tapasztaltam, hogy ez a világ, a még alig történelmi évek, a bankárok, dzsentrik, hivatalnok-urak világa, viselkedése, etikettje, stílusa (amelyet Ajtay Andor olyan mesterien „hozott”) számomra és mintha egész nemzedékem számára messzebb lenne és homályosabban látható, mint a Mohács előtti társadalom, vagy akár a merániak szokásai, vagy az angolok földrajzilag betájolhatatlan, Shakespeare mestertől ismert rózsáinak harca.

Remek játékunk lett a Törtetők. Igazi színházi játszma. A Madách téren sorba álltak a jegyekért, a színpalak mögött zajlott a generációk ádáz küzdelme. Ajtay Andor senkit sem szeretett! Minisztertől igazgatót át, partnereken keresztül az öltöztető szabóig. Saját értékrendje szerint egy-két embert elviselt. En az eltűrték közé tartoztam.

Sok lakhelyem közül a Törtetők idején a Csaba utcában laktam, innen mentem minden este végig az Attila úton, az Alagúton át, a Lánchídon keresztül a Kis Madáchba. A bemutató napján jóval kezdés előtt — öt óra tájt — robotgam virágokkal, pezsgővel megrakott kocsival, mikor az autóbusz-megállóban megpillantottam Ajtayt. Először azt hittem, rosszul látok, de aztán megbizonyosodtam, igen, ő az. Lefékeztem, a megállóhoz gurultam. Ott várakozott a hatalmas tömegben.

— Elvihetem? — pattantam ki a kocsiból.

— Menj csak, menj fiam!

— A színházba megyek. Tessék beülni!

— En is, fiam, de van még időm. Menj csak!

Nagyon megbántott. Még az esti zürzavarban is visszavisszatért az a megmagyarázhatatlan buszmegállóeset. Nem értettem, mivel sérthettem meg.

A bemutató után, a banketten csak pár percre jelent meg, hűvösen, rosszkedvűen, pedig forró sikerünk volt.

Mielőtt észrevétlenül eltűnt volna, egy másodpercre egymás mellé sodródtunk. Megfogta a karomat, és jellegzetes, száraz, megrovó basszusán ezt mondta: „Remek voltál, fiam!” Nem merném leírni ezt a mondatot, ha a következő előadásra nem küldött volna egy fényképet magáról, ugyanezzel a megjegyzéssel.

Egy-két hét telt el, közben filmeztem, és a pasaréti filmgyárból megint az Attila úton igyekeztem a Törtetők előadására. Ajtay ott állt a buszmegállóban, én zavartan mellé álltam, ő ismét elutasított. Miért hazudjak? Gyűlöltem! Attól kezdve a Margit-hídon és komplikált hátsó utakon közelítettem meg a Madách teret. Szégyelltem volna szó nélkül elhajtani a zsúfolt megállóban ácsorgó fehér hajú ember mellett.

Elképzelhető, milyen váratlanul ért, hogy talán másfél évvel később a Törtetők televíziós közvetítésére Ajtay Andor vacsorára hívott. Az Attila úti lakásban néztük az előadást. Ő szóltanul, mogorván, én zavartan. A szerény vacsora után mégis erőt vettem magamon, és előhozakodtam sértettséggel, ami már két év óta nyomott. Úgy válaszolt, mintha egy Csontos-anekdótát mesélné.

— Nem érted? Pedig egyszerű ez! Te engem fölveszel, befuvarozol, én törhetem a fejem, hogy mivel viszonzzam. Viszonzom, te újra fölveszel, és újra törhetem a fejem... Fiaszkám! Nem kényelmesebb az 5-ös busz?

Úr volt! Bezárkózó, néha fagyos, sok lépés távolságtartó, azt hiszem, igazán magának való. Úr volt a színpadon is. Minden este újra és újra meg kellett küzdeni azért, hogy egyáltalán észrevegyen, hogy „fogadjon”. Sejtjeiben, génjeiben egy letűnt világot őrzött. Színésznek volt mit tanulni tőle! Figyeltem is, nemcsak a próbákban és az előadásokon, de a szünetben is, a büfében, a fodrászműhelyben, a tájbuszban Székesfehérvár, Tata vagy Sopron felé, vidéki éttermekben, szállodák recepciója előtt, forgatásokon. Ellestem tőle gesztusokat, hogyan kell kimértnek lenni, színpadon rágyújtani, sétatálcát kézbe venni, kellék-telefonon beszélni, ráartítnak, elutasítónak lenni.

Filmek, barnuló fényképek tucatjai őrzik a parádés Ajtay-figurákat. Az udvari kamarásokat, kancellárokat, tábornokokat, bárókat, vezérigazgatókat, tanácsos és taláros urakat. Most utólag beragasztanék a gyűjteménybe még egy portrét, a hétköznapiokból egy feszes tartású, rezzenéstelen, hűvösen idegen úrról, aki áll az Attila utcai buszmegállóban, az ötórás csúcsforgalomban, nyomakodó tömegben szorongva, mégis magányosan, mindenkitől szigorún, feloldhatatlanul legalább három lépésre.

Az emlékezetes előadás egy pillanata: Ajtay Andorral, Illés Endre Törtetők című drámájában

